

ГЛОБАЛЬНІ ПРОТИРІЧЧЯ ФІНАНСОВОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ ТА ЇХ СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВИТОКИ / В. Липов // Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей (2017). – К. : УБС, 2017. – С. 73-81. 0,5 д.а.

В. В. Липов

Доктор економічних наук, професор Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця, м. Харків

ГЛОБАЛЬНІ ПРОТИРІЧЧЯ ФІНАНСОВОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ ТА ЇХ СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВИТОКИ

В умовах глобалізації економічної взаємодії завдання забезпечення динамічного розвитку набуває особливої актуальності й складності. Адже місце країни в глобальній економіці виявляється залежним не лише від того, наскільки динамічно розвивається її економіка, а й від співвіднесеності цієї динаміки з динамікою розвитку партнерів по взаємодії. Конкурентні переваги отримують найбільш динамічні, відкриті до інновацій і змін суб'єкти господарювання. Це стосується як окремих підприємств, так і держав в цілому. Тому особливого значення набуває проблема визначення рушійних стимулів змін, інновацій.

Згідно із твердженням Й. Шумпетера їх рухає активність підприємця. Незадоволеність поточним станом речей, пошук нових, більш ефективних шляхів використання наявних ресурсів призведе до появи інновації, нового, більш досконалого способу економічної дії. Вчений звертає увагу на *явищну сторону процесу розвитку*. Але чому виникає невдоволення підприємця станом речей, що існує в певний момент? Що дає поштовх його інноваційній активності? Звернення до рівня *сутнісного аналізу* дає нам відповідь на це питання. Наявність протиріччя між станом речей, що існує в поточний момент, і бажаннями підприємця підштовхує його до пошуку. *На перший план виходе протиріччя між наявними ресурсами, отримуваними й бажаними результатами їх використання*. Пошук шляхів вдосконалення їх застосування,

залучення нових ресурсів призводить до створення нової технології. Запускається механізм *дійсного* інноваційного розвитку, специфічного даному історичному середовищу, на підставі й відповідно до конкретних умов забезпечення його функціонування.

Ми звертаємося до дослідження *протиріччя*, як *сутнісної складової забезпечення економічного розвитку*. Економічна система за визначенням має динамічний характер. В міру ускладнення глобальної економіки, зростання кількості елементів та зв'язків між ними зростає й вірогідність появи асиметрії, нерівноважності окремих складових, породжуваних процесом постійних змін. Невідвратною реакцією на порушення рівноваги системи стає пошук нового його варіанту. Постійне зіткнення процесів системної інтеграції та дезінтеграції надають імпульс розвитку, переходу від одного якісного стану до іншого.

Влучну характеристику місця протилежностей в системі дає Гегель. Філософ стверджує, що не протилежності самі по собі вступають у взаємодію, формують цілу, органічну єдність, систему. У системі, в процесі її трансформацій, виділяються суперечливі моменти, вони саме тому й перетворюються на протиріччя, що є частинами єдиної системи, цілості. *Взаємодіють лише ті відмінності, які обумовлюють один одного*[1].

Витоки формування глобальних протиріч закладаються вже в дуалізмі самого економічного способу господарювання. Економічний спосіб господарювання ґрунтується на спеціалізації й розподілі праці. Тому включення людини в економічні відносини призводить до розділення її буття на дві складові, матеріальну (реальна діяльність індивіда як учасника соціального відтворювального процесу) й духовну (усвідомлення його ролі в соціальних відтворювальних відносинах). Саме відмова від визнання їх нероздільної єдності стає передумовою втрати духовних засад діяльності «людини економічної».

Протиріччя духовного й матеріального в економіці (сутнісне) проявляється як *протистояння індивідуальної* (матеріальний інтерес) *і колективної* (духовне в людині як істоті за визначенням соціальної) *складових*

економічного способу господарювання. Зняття протиріччя між способом виробництва (*натуральне*, в межах домогосподарства) та його метою (*економічне*, для інших домогосподарств) призводить до еволюції протиріччя в сфері мотивації діяльності. Від мотивації тотожності (для себе, «МИ»), істотних відмінностей (як для себе, «Я» і «МИ»), протилежностей (для нас й інших, «Я», «МИ», «ВОНИ») й до протиріч (лише для інших, «ВОНИ»). Людина витрачає частину свого життя на участь у виробництві товарів які безпосередньо ні в якій мірі не здатні задовольнити її власні потреби.

Зняття цього протиріччя відбувається в процесі переходу до нового стану системи, *постекономічної форми господарювання*. Об'єктивні умови розвитку виробничих сил забезпечують можливість просування мотивації суспільного виробництва до рівня самоактуалізації за шкалою потреб А. Маслоу. Таким чином долається розрив між особистим і суспільним, матеріальним і духовним в господарчій діяльності людини.

В прихованому, завуальованому вигляді це протиріччя послідовно ретранслюється з мікроекономічного на макро-, мегаекономічний рівень, рівень глобальної економіки.

Глобальні протиріччя на рівні явищ господарського життя проявляються у вигляді тенденцій розвитку процесів, що протікають в глобальній економіці. В основі їх формування, *сутнісний рівень глобальних протиріч*, знаходиться конфлікт інтересів суб'єктів світового господарства (від глобальних корпорацій, держав, інтеграційних об'єднань, міжнародних організацій до мікроекономічних суб'єктів). Зрештою *глобальні протиріччя* можна звести до *протиріччя частина / ціле*, коли *інтереси окремого економічного суб'єкта виявляються протиставленими інтересам людства в цілому*.

Глобальні протиріччя мають системний характер. Вони - продукт трансформацій у світовій економічній системі, їх виникнення відбиває закономірності її функціонування й носить історичний характер. Єдність принципів функціонування світової економічної системи як системи капіталістичної зумовлює наявність *загальних протиріч глобальної економіки*.

До загальних протиріч глобальної капіталістичної економіки можна віднести протиріччя:

суспільне / приватне в господарчій діяльності людини;

мета / засоби економічної діяльності;

приватна власність на засоби виробництва / суспільна значущість результатів її використання;

суспільний характер виробництва / приватний характер привласнення;

обмеженість ресурсів / необмежене зростання потреб;

ринкове / державне регулювання процесів господарювання.

Соціальні сфери являють собою грані глобального протиріччя. Переважні світоглядні цінності певного суспільства втілюються в ідеологічних інститутах.

Ідеологічна сфера зумовлює особливості політичної системи. **Політична сфера** задає специфіку правових відносин. Все в комплексі визначає особливості **економічної сфери**. Діє й оборотний зв'язок соціальних сфер.

Ідеологічна сфера забезпечує світоглядне виправдання пріоритету колективного або індивідуально інтересу в господарській діяльності людини (пріоритет колективізму або індивідуалізму в соціальних орієнтаціях національної культури). Глобальні протиріччя закладаються на рівні протистояння ідеологій індивідуалізму (субсидіарності) / колективізму (комунітаризму) як протиріччя в розумінні цілей, форм, механізмів, соціальних наслідків глобалізації. Серед **основних глобальних протиріч в ідеологічній сфері** можна виділити протистояння:

культур ідеаціональна / чуттєва, сорому / провини;

світоглядних систем Захід / Схід, постмодернізм / традиціоналізм;

ідеологічних систем лібералізм / комунізм;

поглядів на глобалізацію (неолібералізм / мультикультуралізм);

альтерглобалізм в країнах ядра / периферії.

Витоки протиріччя в **політичній сфері** полягають у тому, що вона може бути зосереджена на формуванні альтернативних систем політичних інститутів, які ґрунтуються або на допустимості й доцільності

стратифікації суспільства на соціальні групи (індивідуалізм), або на прагненні до забезпечення егалітаризму, соціальної єдності й рівності в суспільстві (комунітаризм, колективізм).

Основні глобальні протиріччя в політичній сфері - протистояння:

країни ядра / периферії;

політико-економічних систем - капіталізм / соціалізм;

інтереси окремих країн / глобальної економіки в цілому;

інтереси окремих глобальних корпорацій / глобальної економіки в цілому;

глобалізація / глокалізація;

гіперглобалізація Ядра / слабка на периферії (Африка, Латинська Америка, Близький Схід);

стихийність, глобалізація / цілеспрямованість, регіоналізація й держава;

глобальні соціальні протиріччя.

Економічна сфера безпосередньо відповідає за організацію й здійснення діяльності людини із забезпечення її відтворення як особистості й невід'ємної частини суспільства, відтворення суспільства в цілому. *Загальне протиріччя між обмеженістю економічних ресурсів і безмежністю людських бажань і потреб виступає вихідною передумовою формування глобальних економічних протиріч. В їх витоках протиріччя інтересів окремих економічних суб'єктів й протиріччя між інтересами окремих економічних суб'єктів та соціальних структур. Просування на глобальний рівень в кінцевому підсумку призводить до формування протиріччя між інтересами окремих економічних суб'єктів (ТНК, ТНБ, інші фінансові структури, держави).*

Можна виділити кілька груп **глобальних економічних протиріч**:

глобальні монополії / національна держава;

ринкова / планова (регульована) моделі економіки;

у функціонуванні ринків;

у функціонуванні капіталу;

у фінансовій сфері;

у сфері виробництва;

інноваційного розвитку;

в трудових відносинах;

між економічною самодостатністю розвинених країн / залежністю економік країн, що розвиваються.

Монополії держави на застосування сили протистоїть економічна монополія ТНК. Скорочення можливостей національних держав впливати на діяльність ТНК, мінімізація участі останніх у формуванні бюджету за одночасної максимізації можливостей ТНК найбільш ефективно використовувати переваги національної інфраструктури окремих країн світу поєднується зі зростанням навантаження на соціальну сферу.

Глобальна експансія транснаціональних корпорацій перетворюється на реальну загрозу економічному суверенітету національних держав.

Протиріччя між *глобалізацією й регіоналізацією* проявляється у вигляді суперечливих тенденцій **формування єдиних глобальних ринків сировини, товарів послуг і намаганням через створення регіональних інтеграційних об'єднань різного рівня взаємодії створити преференційні умови для учасників й обмежити можливості зовнішньої конкуренції.** Має місце дисбаланс між гіпертрофованим розвитком ринків капіталів та відставанням у розвитку міжнародних ринків товарів і послуг. Широкого розповсюдження в глобальній економіці набуло використання *подвійних стандартів стосовно засобів регулювання або дерегулювання ринків* відносно слабкіших партнерів.

Зберігаються *істотні відмінності часток у ВВП товарів, залучених у зовнішньоторговельний товарообіг* (від менше 12 % в США, Японії, ЄС до більше 100 у Бельгії). Варто звернути увагу на *високу частку товарів, що взагалі не потрапляють на міжнародні ринки.* Перш за все до таких відносяться комунальні послуги.

Тісно пов'язаними з попередньою групою протиріч виявляються **глобальні протиріччя у сфері функціонування капіталу.** Серед них варто виділити цілий ряд *протиріч в структурі капітальних ресурсів.* А саме:

акцент на використання капіталу у фінансовій сфері на шкоду сфер

виробництва й послуг;

пріоритет короткострокових вкладень перед довгостроковими;

надання переваги спекулятивним операціям перед вкладеннями в сферу виробництва[2];

зосередження фінансових потоків на країнах ядра світ-системи;

диспропорції в накопиченні капіталу між глобальними ТНК і малим бізнесом.

Розуміння глибинних передумов виникнення цих протиріч здатне пояснити значну частину процесів, що відбуваються в сучасній економіці й показати перспективи її розвитку. Для цього варто звернутися до пояснень взаємозв'язку між капіталом й циклами капіталістичного розвитку, що містяться в концепції Дж. Аррігі[3].

Вчений виділяє наступні **цикли** та періоди їх протікання:

генуезький цикл XV - початок XVII століття;

голландський цикл кінця XVI - третьої чверті XVIII століття;

британський цикл другої половини XVIII - початку XX століття;

американський цикл, почався в кінці XIX століття, зараз знаходиться у фазі фінансової експансії.

Окрім самих циклів капіталістичного розвитку Дж. Аррігі виділяє їх **фази**. Вчених звертається до формули руху капіталу (Г - Т - Г'), що відбиває закономірності історичного розвитку капіталістичної світ-системи, які періодично повторюються й включають:

фазу матеріальної (виробничої) експансії (Г - Т - Г'). Грошовий капітал через розвиток системи виробництва приводить в рух зростаючу масу товарів;

фазу фінансової експансії. Грошовий капітал звільняється від товарної форми, накопичення здійснюється за допомогою фінансових угод (за скороченою формулою Г - Г').

Разом дві фази-епохи розвитку капіталізму утворюють **повний системний цикл накопичення**.

Чинники зміни фаз і зміщення Центру світсистеми:

втрата Центром, що домінує (послідовно від Генуї, Голландії, Великобританії до США) здатності замикати й контролювати потоки руху капіталів й отримувати вигоди;

поява можливості використання альтернатив перерозподілу капіталу;

зростання ризиків використання капіталу, у тому числі й пов'язаних з посиленням суперництва з новим Центром, що зароджується, й все активніше пред'являє свої вимоги;

наростання переваг ресурсної бази нового Центру.

Саме такою видається Дж. Аррігі ситуація в сучасному світі. США вже не здатні забезпечити абсолютний контроль за капіталістичною світ-системою. Звідси й активізація фінансового капіталу й почастищення глобальних фінансових криз. В свою чергу Китай ще не готовий перебрати на себе функції Центру світ-системи. До того ж лишається незрозумілою *модель капіталістичної світ-системи*, яку він здатен запропонувати. Адже офіційно Китай *продовжує будувати соціалізм з китайською специфікою*. На додачу, модель відносин з зовнішнім світом, що використовує Китай суттєво відрізняється від моделі, яка була запропонована Заходом і домінувала останні кілька століть.

Отже криза сучасної капіталістичної світсистеми, пов'язана з початком процесу зміщення її Центру стає головним чинником розгортання **глобальних протиріч у фінансовій сфері**.

Цілком зрозумілим і виправданим в світлі розглянутої нами концепції зміщення Центру світ-системи Дж. Аррігі виглядає характерне для сучасної економіки *домінування фінансового (інфраструктурного, обслуговуючого) сектору над реальним, виробничим*.

Складовою глобальних протиріч у фінансовій сфері є *віртуалізація фінансових операцій*, відрив їх від потреб реального сектору економіки. Щоденний обсяг операцій з фінансовими активами на глобальних ринках перевищує 2 трлн. дол. 90 % із них носять яскраво виражений спекулятивний характер. На глобальних фінансових ринках обертаються похідні цінні папери

на загальну суму, що перевищує 100 трлн. дол.

Характерною ознакою глобальних фінансових ринків стає *відрив вартості акцій від вартості активів підприємств під які їх було емітовано*. Саме така ситуація є підставою для періодичного утворення глобальних фінансових бульбашок та подальших фінансових криз на кшталт світових фінансових потрясінь 1997-1998 та 2007-2008 рр.

Характерною особливістю протиріч у фінансові сфері є набуття масового характеру ситуацій *зростання курсу акцій на тлі збитковості емітента*.

Глобальні протиріччя у сфері виробництва породжуються ситуацією, коли виробництво певних товарів або послуг з мети (забезпечення суспільних потреб) перетворюється на один із засобів індивідуального збагачення. В результаті виникають ситуації:

асиметрії між глобальним виробництвом та глобальним споживанням; глобалізації контролю за виробничими процесами (ТНК, країни Ядра) / переміщення самого виробництва в зону відповідальності малого й середнього бізнесу, протопериферія;

протиріччя між метою процесу виробництва (створенням продукту кінцевого споживання) і організаційною формою його здійснення (глобальна диференціація етапів виробничого процесу).

Науково-технічний прогрес відкриває перед людством чудові перспективи неспинного зростання якості життя. Разом із тим, використання його результатів само по собі породжує цілу групу **глобальних протиріч інноваційного розвитку**.

Перш за все, мова йде про *посилення протиріч між трьома групами країн: країни, що вийшли на шлях неоіндустріального, постеконічного розвитку (ядро капіталістичної світ-системи) / країни прискореної індустріалізації (протопериферія) / слабозвинені держави (периферія)*. Перші вирішують проблеми мінімізації втручання у зовнішнє середовище за рахунок впровадження найсучасніших технологій, другі - вдосконалення технологій перетворення природних ресурсів на засоби існування людини, а

треті - в кращому випадку шукають ресурси й шляхи включення в процес індустріального розвитку;

країни, що знаходяться на вершині технологічної піраміди / країни периферії. Країнам, що спеціалізуються на створенні нових технологій протистоїть група країн, яка, через низький рівень розвитку, виявляється нездатною не те, щоб сприйняти ці технології, а й навіть результати їх застосування;

фундаментальні / прикладні дослідження. Орієнтація бізнесу на практичний результат, мінімізацію часу на впровадження інновації, призводить до того, що виробники готові фінансувати дослідження, здатні принести практичний результат у вигляді конкретного інноваційного продукту. Виникає потреба у диференціації джерел фінансування - фундаментальні дослідження - держава, прикладні - підприємницькі структури;

продуценти технологій / їх ретранслятори. В межах глобальної технологічної піраміди країни Ядра капіталістичної світ-системи в рамках програм неоіндустріалізації спеціалізуються на створенні метатехнологій, технологій першого порядку, здатних забезпечувати кардинальне зростання продуктивності праці, але водночас таких, що забезпечують контроль розробника над тим, хто їх використовує. Відповідно ліцензіат вимушений погодитися на умови використання технологій, що ставить їх розробник навіть за умов можливості несанкціонованого втручання останнього в його діяльність;

продуценти технологій / одержувачі доходу. Далеко не завжди продуценти технологій, особливо коли це невеликі венчурні компанії, отримують можливість участі у розподілі прибутків від використання інновації;

концентрація й монополізація прав на технології / поширення продуктів їх застосування.

Протиріччя між глобальним капіталом і світовим ринком робочої сили виливаються в **протиріччя у сфері трудових відносин:**

отримує широкий розвиток *переміщення робочих місць в країни, що розвиваються, з нижчою оплатою праці.* Така ситуація перетворюється на один

з важливих чинників розвитку антиглобалістського руху в розвинених країнах;
зростає частка іноземної робочої сили, задіяної ТНК. Так, у період з 1993 по 2011 рр. її частка в 10 найбільших світових монополіях виросла з 36 % до 62,5 %;

скорочення робочих місць, створюваних ТНК, поєднується зі зростанні їх доходності. Широке розповсюдження отримала практика передачі функції виробництва незалежним виробникам. Одночасно ТНК зберігають контроль над процесом створення й просування кінцевого продукту на ринки, розподілом доданої вартості між всіма учасниками процесу виробництва. Сам процес підпорядковується завданню мінімізації витрат за умов забезпечення необхідної якості продукту;

швидкий розвиток і поширення сучасних технологій зумовлює прискорену *сегментацію робочої сили на кваліфіковану й некваліфіковану складові.* Відмінність в рівнях оплати праці, соціального захисту породжує новий конфлікт, який посилює соціальну розшарованість як між країнами (високорозвинені / країни, що розвиваються), так і в їх межах.

Протиріччя між економічною самодостатністю розвинених країн та збереженням залежності економік країн, що розвиваються сформоване після краху світової колоніальної системи. Воно стало результатом провалу політики економічних реформ в країнах, що отримали незалежність, та намаганням колишніх метрополій перебудувати свою економіку з врахуванням економічних реалій, що кардинально змінилися.

Протиріччя глобалізації одночасно слугують рушійною силою економічного розвитку і породжують в сучасних умовах загрози самому існуванню людства. Увага до їх визначення, дослідження й пошуку шляхів подолання є важливою умовою забезпечення сталого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Поручник О. 3.1. Глобальный характер экономических противоречий / О. Поручник, Я. Столярчук // Глобальное экономическое развитие: тенденции

асиметрии, регулирование. Монография / Под ред. Д. Лукьянченко, А.

Поручника, В. Колосова. – К. : КНЭУ, 2013. – С. 158.

2. Мелман С. Прибыли без производства / С. Мелман. – М. : Прогресс, 1987. – 520 с.

3. Арриги Дж. Долгий двадцатый век. Деньги, власть и истоки нашего времени / Дж. Арриги. – М. : Территория будущего, 2006 . – 472 с.

Липов В. ГЛОБАЛЬНІ ПРОТИРІЧЧЯ ФІНАНСОВОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ ТА ЇХ СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВИТОКИ / В. Липов // Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей (2017). – К. : УБС, 2017. – С. 73-81. 0,5 д.а.

Розкрито передумови формування і сутність глобальних протиріч як неумисних соціальних наслідків посилення взаємодії і взаємозалежності суб'єктів світової економіки в умовах зростання відкритості національних економік. В їх основі конфлікт інтересів і протистояння між цілим (соціальні структури на рівні глобальної економіки, національних економік, регіональних і локальних структур) і його частинами. Простежується розгортання цього конфлікту від рівня ідеологічних (субсидіарність / комунітарність), політичних (федералізм / унітаризм), економічних (ринковий обмін / редистрибуція) структур. Розглянуто основні протиріччя в економічній сфері.

Ключові слова: глобалізація, глобальні економічні протиріччя, глобальні протиріччя, глобальні протиріччя в сфері ідеології, глобальні протиріччя в політичній сфері, загальні протиріччя глобальної економіки, міжнародні економічні відносини, протиріччя, світ-системний аналіз.

Раскрыто предпосылки формирования и сущность глобальных противоречий как непреднамеренных социальных последствий усиления взаимодействия и взаимозависимости субъектов мировой экономики в условиях роста открытости национальных экономик. В их основе конфликт интересов и противоречия между целым (социальные структуры на уровне глобальной экономики, национальных экономик, региональных и локальных структур) и его частями. Прослеживается развертывания этого конфликта от уровня идеологических (субсидиарности / комунитарности), политических (федерализм / унитаризм), экономических (рыночный обмен / редистрибуции) структур. Рассмотрены основные противоречия в экономической сфере.

Ключевые слова: глобализация, глобальные противоречия, глобальные противоречия в сфере идеологии, глобальные противоречия в политической

сфере, глобальные экономические противоречия, международные экономические отношения, мир-системный анализ, общие противоречия глобальной экономики, противоречия.

The preconditions of formation and essence of global contradictions as unintended social consequences of strengthening of interaction and interdependence of subjects of the world economy in conditions of growth of an openness of national economies are opened. They are based on a conflict of interests and contradictions between the whole (social structures at the level of the global economy, national economies, regional and local structures) and its parts. It is traced the deployment of this conflict from the level of ideological (subsidiarity / cohesion), political (federalism / unitarism), economic (market exchange / redistribution) structures. The main contradictions in the economic sphere are considered.

Keywords: contradictions, general contradictions of the global economy, global contradictions, global contradictions and ideology, global economic contradictions, global political contradictions, globalization, international economic relations, world-system analysis.